

PETNAESTO STOLJEĆE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Rafo Bogišić

1.

Petnaesto stoljeće u hrvatskoj književnosti predstavlja jedno sasvim osobito razdoblje. To je vrijeme u kojemu u toj književnosti dolazi do jasnih sinteza vremena na izmaku ali isto tako i jasnih vizura epohe koja nailazi. S obzirom na sasvim osobiti doprinos i iznimno važne korake u razvoju petnaesto stoljeće ne može se usporediti ni s jednim drugim stoljećem hrvatske književnosti. U prvom stoljeću i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu odigrale su se takve promjene kakve u drugim razdobljima ne poznajemo. Možemo dakle reći da je 15. stoljeće u hrvatskoj književnosti vrijeme iznimne važnosti i znakovitosti.

O čemu je riječ?

Označenom s jedne strane konačnom kumulacijom tradicije, a s druge strane rađanjem novih kvaliteta u hrvatskom književnom životu 15. stoljeća odvija se jedan u prvi mah neobičan proces. U isto vrijeme i u istom kulturnom ozračju javlja se više raznolikih književnih pravaca, zapravo više različitih književnosti. U ovo vrijeme u punom su stvaralačkom zamahu tri različite hrvatske književnosti: srednjovjekovna latinička i glagoljaška književnost starocrkvenoslavenske baštine i orijentacije, humanistička književnost napisana na latinskom jeziku i renesansna

petrarkistička književnost napisana narodnim jezikom. U istom vremenu afirmiraju se, dakle, i traju u punom sjaju bitno različite književne kvalitete, pojave koje su u mnogim temeljnim relacijama međusobno suprotstavljene, a opet su sačinjavale jedinstvenu epohu pa u nekim važnim kvalitetama sačinjavale i očitovala unutarnje jedinstvo.

Hrvatska srednjovjekovna književnost glagoljaškog i latiničkog tipa u 15. stoljeću doživljava ne samo svoj puni procvat nego i vrhunac svog sveukupnog postojanja. U tom vremenu ona je i dalje u svojoj tematsko-idejnoj osnovi, a i s obzirom na književni oblik, na vidljivu putu i na temeljima na kojima je od početka nastala i izrasla. Slijedi kulturno-književnu orijentaciju i doktrinu prvih učitelja, ali je u ovom razdoblju ponosena snažnim impulsima iz zapadnoevropske katoličke kulturno-književne sfere pa u novim okvirima doživljava i ostvaruje stvaralačke poticaje. Mediteransko-zapadnevropski izvori proizveli su u hrvatskoj glagoljaškoj i latiničkoj književnosti srednjega vijeka djela prerađivačke, originalne i prevodilačke literature koja će tematikom i kvalitetom označiti vidan napredak. U 15. stoljeću javljaju se, pišu i priređuju stari oblici, liturgijski i poluliturgijski tekstovi-kodeksi kakvi su neki među najuglednijim misalima (npr. Hrvojevi, pa Dragučki, Prvi i Drugi Novljanski, Moskovski, Vrbnički, Vatikanski i dr.), psaltiri kao što je onaj što ga je Petar Fraščić pisao u Lindaru u Istri 1463. godine, brevijari kakav je npr. Drugi Novljanski (1493) s glasovitim zapisom Popa Martinca, zatim neka arhaična evanđelja, pa Hvalov rukopis (1404), i razne kvadriga, Antonini, Knjige disipula, Blagdanari, Kvarezimali, Spovidi, Naručnici, zatim veoma značajni lekcionari kakav je npr. Zadarski i Bernardinov, tiskan 1495. U 15. stoljeću nastaju i mnoga djela bliža autentičnom književnom stvaranju. Tako upravo u ovom stoljeću nastaje bogata hrvatska književnost predstavljena u apokrifima, legendama, pričama, prenjima, apokalsipsima, te u raznim drugim proznim oblicima i žanrovima kao što su moralistička, didaktička i historijska proza, zatim pripovijetke i romani, te konačno pjesme, dijaloške pjesme, misteriji, skazanja i prikazanja. Fundametnalna djela hrvatske srednjovjekovne književnosti sačuvana su u zbornicima nastalim upravo u 15. stoljeću (npr. Korizmenjak Blaža Kolunića, s glasovitim zapisom o potrebi poštovanja knjige, Petrisov Zbornik, Vinodolski zbornik, Rapska pjesmarica, Korčulanska pjesmarica, Oxfordski zbornik, Glavićev zbornik, zbornik Šimuna Klimantovića i dr.).

Najrječitiji znak punog procvata glagoljaške srednjovjekovne knji-

ževnosti je tiskanje hrvatskih glagoljaških knjiga do čega je došlo krajem ovoga stoljeća. Poslije Kosinja uslijedila su tiskanja knjiga u Izoli (Vita. Vita. Naša štampa gori gre. Tako hoću da naša gori gre. 1482. Miceca juna 26. dni), pa u Senju, Rijeci, Mlecima. Javljaju se i prvi autori, ličnosti, prepisivači, tiskari, urednici, kao što su Bartol Krbavac, Blaž Baromić, Šimun Klimantović, Matej Zadranin, Jakov Blažiolović, Gašpar Turčić, Petar Fraščić, Pop Martinac i dr.

U 15. stoljeću slično kao i u nekim drugim evropskim književnostima svoj puni procvat doživljava i hrvatski humanistički pokret.

Iako se pojava hrvatskog humanizma i djelovanje hrvatskih humanista u 15. stoljeću ne može odijeliti od onoga što je tom stoljeću prethodilo i od onoga što će se u okviru hrvatskog humanizma događati u slijedećem, 16. stoljeću, ipak s obzirom na hrvatski humanizam 15. stoljeća predstavlja cjeloviti i zaokruženi kompleks. Štaviše, hrvatski humanizam upravo je u 15. stoljeću, prošavši dug i različitim fenomenima označen put, doživio svoj vrhunac. Zbog toga se ova epoha s obzirom na humanističke tendencije u hrvatskoj književnosti može i mora promatrati kao jedinstvena cjelina, kao zaokruženi okvir. Jedinstvenost i individualnost hrvatskog humanizma u 15. stoljeću svjedoči upravo njegova raznovrsnost i bogatstvo pojava umnogome međusobno različitih. Humanističko djelovanje javljalo se i u hrvatskom humanističkom slučaju u raznim krajevima i na razne načine, ali se ipak cjelokupno to djelovanje može označiti i vidjeti kao rezultat jedinstvenog pokreta u svim njegovim bitnim duhovnim nastojanjima. Bio je vrhunac hrvatskog doprinosa u prezentiranju i borbi za ideje koje su trebale da promijene način života u cijelosti.

U svim dalmatinskim komunama u prvoj polovici 15. st. dolazi do jasnih humanističkih očitovanja i djela, do vidljivih humanističkih rezultata. Humanističke pojave u pojedinim komunama nisu iste, one se već sada, kao uostalom i za cijelo vrijeme trajanja hrvatskog humanizma, javljaju na dugoj skali od običnih prosvjetnih ili vjersko odgojnih manifestacija do književnih pojava visokog stila. U 15. stoljeću u dalmatinskim komunama javile su se ličnosti koje će svojim djelovanjem i vizijama temeljito pobijati srednjovjekovne okvire i koncepte. To je isto tako vrijeme kad se na sjeveru, u zagrebačkom književnom krugu i posebno na kraljevskom dvoru (kralj Sigismund, 1387 – 1444) počinju okupljati i prevladavati humanisti iz Hrvatske (kakav je npr. Pavao Vergerije, 1370 – 1444). Istovremeno u ovo vrijeme dolazi i do sve jačeg i djelotvor-

nijeg prodora hrvatskih humanista i intelektualaca, znanstvenih i javnih radnika na svjetskim scenama. Izvan svoje domovine osobito se ističu Pavao Nikolin iz Slavonije i Ivan Stojković iz Dubrovnika (1395 – 1443) kojemu će Beno Kotruljević (o. 1400 – 1468) posvetiti svoje djelo o trgovačkom umijeću.

U drugoj polovici stoljeća stvari će se odvijati i nastavljati istim putem, pa će se utvrditi i afirmirati više središta i poprišta hrvatske humanističke književne djelatnosti. U tom pogledu doći će do punog procvata rad hrvatskih humanista u dalmatinskim središtima, a isto tako nastavljat će plodonosno djelovati humanisti i na sjeveru, u zagrebačkom krugu i na kraljevskom dvoru (kralj Matijaš Korvin, 1458 – 1490) čiju će slavu pronijeti hrvatski humanisti Ivan Vitez od Sredne i Janus Pannonius. Konačno i u ovom razdoblju kao i prije i poslije, značajan broj hrvatskih humanista djelovao je izvan svoje domovine i izvan svoje, hrvatsko-ugarske, države.

Dakako, u kompleks hrvatskog humanizma treba uključiti i strance koji su u ovom stoljeću došli u hrvatske krajeve i tu se u hrvatskim humanističkim središtima zadržavali i djelovali. Bili su ugledni humanisti Filip De Diversis, Lovro Regin, zatim Johanes Conversini, braća Ksenofont i Gian Mario Filelfo, Marin Becichenus, Tideo Acciarini i dr.

Hrvatski humanizam u 15. stoljeću obuhvatio je svu širinu humanističkog opredjeljenja i u skladu s tim pružao je značajne doprinose na svim razinama i u svim relacijama humanističkog djelovanja. Očitovao je raznovrsnost i bogatstvo tematsko-idejnih odnosa i isto tako naglašenu raznolikost i bogatstvo književnih oblika. Svestranost hrvatskog humanizma u prvom redu se očitovala u primarnoj, plošnoj djelatnosti autora koji su svoju pripadnost svijetu duha i knjige i vrline, odnosno novom pokretu humanizma izražavali u starim oblicima, tj. skupljanju i prepisivanju rukopisa, ali su i sami stvarali nova djela raznovrsnog karaktera. Krećući se starim stazama hrvatski humanisti pišu i raspravljaju o teološko-filozofskim pitanjima (npr. Petar Zamanja, Tomo Basegli, Serafin Bunić, Nikola Modruški, Ivan Stojković, Juraj Dragišić, Marko Marulić, Nikola Zadranin, Kristofor Niger (brat Tome Nigera), i dr. Hrvatske humaniste uvelike zanima historijska tematika (npr. Matej Ranjina, Feliks Patančić, Toma Niger, Nikola Modruški, Ivan Stafilić, Polikarp Severitan, Ludovik i Koriolan Čipiko, i dr.) matematičko-astrološke teme (Fridrik Grisogono, Ivan Gazuli i dr.), prirodne znanosti na što posebno ukazuje čuveni botanički kodeks u Zadru »Liber de simplicibus«,

pravne nauke (Uvan Stafilić i dr.). Međusobni živi humanistički dodiri ostvarivani su u raznim krugovima (Split, Dubrovnik, Šibenik, kraljevski dvor i dr.), a književno su iskazivani u govorima, pismima i poslanicama (Ivan Sobota, Juraj Šižgorić, Jakov Bunić, Ilija Crijević, Ivan Vitez od Sredne, Nikola Zadranin i dr.). Humanisti prevode i tiskaju klasike, zanimaju se za filologiju, raznim spisima udaraju temelje kulturnoj i književnoj historiografiji (Franjo Niger, Juraj Šižgorić i dr.) i, što treba posebno istaknuti, hrvatski humanisti stvaraju književna djela visokog umjetničkog dometa. U dalmatinskim komunama i na kraljevskom dvoru javlja se znatan broj pjesnika velike umjetničke vrijednosti, kakvi su npr. Jakov Bunić, Karlo Pucić, Juraj Šižgorić, Janus Panonije i dr.

U vrijeme kad u Hrvatskoj svoj vrhunac doživljava srednjovjekovna (glagoljaška i latinička) i humanistička (latinska) književnost istovremeno do punog zamaha i procvata dolazi i književnost sasvim novog duha i tipa, novih tema i ideja, novog životnog koncepta: književnost renesanse na narodnom jeziku. Bila je to petrarkistička poezija, poezija sasvim okrenuta ovozemaljskim temama i pitanjima: odnosu mladog, učenog i zaljubljenog čovjeka prema »svojoj«
gospoји. Hrvatska petrarkistička poezija odmah od početka očituje svu složenost i bogatstvo inspiracije. Pjesnici ne iskazuju samo osobnu ljubav i zaljubljenost, ne pjevaju samo o gospojinoj okrutnosti, ljepoti njezinog tijela i njezina duha, ne opisuju i ne ističu samo njezinu anđeosku dobrotu i blagost nego istovremeno u sklopu svog pjesničkog opredjeljenja stavljaju u prvi plan vlastiti odnos prema životu, problem svog mjesta i položaja u društvu i svijetu. Sudjelovanjem u svijetu poezije pjesnik doživljava i osjeća svoju ljudsku afirmaciju, svoj pjesnički status smatra osobitom vrednotom. Petrarkist je humanist na narodnom jeziku. U petrarkista lijepa je gospoја samo prividno u prvom planu i u središtu zbivanja, glavna tema ove poezije je pjesnik, čovjek koji je upravo u toј poeziji našao smisao svog postojanja i mjesto vlastite afirmacije.

U 15. stoljeću piše Zadranin Jeronim Vidulić (o. 1430 – 1499). Sačuvana je samo jedna njegova pjesma, petrarkističko-ljubavna pjesma na narodnom jeziku, ali dovoljno da se vidi novi kurs, tema, jezik. U pjesmi se nagovještuje kako će narodno ljubavno pjesništvo biti iskazivano u dvostrukorimovanom dvanaestercu i čakavsko ikavskim jezikom, što sve odaje sasvim jasnu vezu sa srednjovjekovnim književno-pjesničkim radom. U Dubrovniku su već oko 1430. zapisani također dvostrukorimo-

vanim dvanaestercem i prvi stihovi, ali ne ljubavne tematike, bila je to dnevnička zabilješka:

Sada sam ostavljen srid morske pučine
valovi močno bjen, daž dojde s visine.

Sredinom 15. stoljeća postoje dakle i u Dubrovniku već pjesnici koji pišu dvostrukorimovanim dvanaestercem i to novu svjetsku, profanu liriku. Nakon spomenutih početaka dolaze poznatiji pjesnici čija su djela sačuvana pa možemo govoriti o punoj afirmaciji nove ljubavne petrarkističke lirike u hrvatskom 15. stoljeću. Džore Držić je umro 1501, a Šiško Menčetić je rođen 1457 (27. II.) pa je i on zacijelo svoje ljubavne pjesme napisao u 15. stoljeću, u mladim svojim danima. U godinama kad je bio već zreo čovjek, senator i rukovodilac države u 16. st. nije pisao ljubavne petrarkističke pjesme, kako ih je 1507. počeo bilježiti Nikša Ranjina. Petrarkisti svoje pjesme nisu pisali u starosti. Da su pjesme dubrovačkih petrarkista bile u Dubrovniku poznate već početkom stoljeća rječito svjedoči postupak već spomenutog mladog vlastelina Nikše Ranjine koji već u 1. deceniju stoljeća oblikuje svoj glasoviti zbornik.

Slično je bilo i u drugim središtima. Marko Marulić je rođen 1450. i već u njegovoj mladosti u Splitu oko Marulića djeluje pjesnički krug. Znamo imena tih pjesnika, ali im se pjesme nisu sačuvale. Slično je bilo i na Hvaru. Iz Hektorovićeve poslanice Vincencu Vanettiju jasno proizlazi da je pjesnik »Ribanja i ribarskog prigovaranja« (rođen 1487) u mladim danima pisao pjesme na narodnom jeziku.

Petnaesto stoljeće u hrvatskoj književnosti klasičan je uzorak jedinstva suprotnosti u životu jednoga jedinstvenog organizma. To je troplet jedne cjeline koji je upravo kao takav fenomen od presudne važnosti: činjenica na kojoj se zasnivaju: 1. dometi svih književnih relacija i slojeva i 2. spoznaje svih problema književnog života i razvoja. Uočiti razvoj i život svake od ovih triju književnosti i nadasve uočiti njihovu međusobnu ovisnost u nastajanju i razvoju znači fiksirati život hrvatske književnosti i kulture u 15. stoljeću. To opet, vidjet će se kasnije, znači utvrditi i uočiti temelje na kojima će se zasnivati hrvatska književnost u idućim vremenima.

Pored tri navedena književna toka i na svim razinama njihova međusobnog prožimanja u procesu hrvatskog književnog života u 15. stoljeću stvaralački je prisutan i jedan osobiti sloj, jedan poseban čimbenik. Bila je to usmena narodna književnost, osobito onaj njezin odvojak koji nazivamo pučkom, gradskom, začinjavačkom, leutaškom lirskom poezi-

jom. To je poezija o kojoj su izričita svjedočanstva ostavila dva prvaka ove epohe: Juraj Šižgorić i Marko Marulić. Šižgorić naime priča kako raskalašena mladost obuzeta ljubavnom čežnjom noću po gradu pjeva ljubavne pjesme (*Petulans deinde juvenus cupidinibusque capta voce valens amatorium carmen tale noctu decantant*. Šrepel, Grada II, 1899, 11). To je poezija za koju Marulić u »Anki satiri« kaže da je mladići pjevaju »pojuć hode u leutu zvoneći«. Ove su pjesme nastajale istovremeno u raznim sredinama i zajedno s općom narodnom usmenom lirskom poezijom sela bile važan čimbenik u oblikovanju izražajnih fenomena hrvatske renesansne, odnosno petrarkističke poezije.

2.

Cilju spoznaje i prikaza hrvatskog 15. stoljeća može se ići dvostrukim načinom: onim koji istražuje doprinos svake od triju spomenutih književnosti ponaosob i onim koji utvrđuje njihova međusobna prožimanja, dakle, onim koji će ispitati koliko je koji od njih djelovao na susjedni pravac ili koliko je od susjednog puta prihvatio.

Izrastajući iz istoga narodnoga tijela i uvjetovane istim bitnim konstitutivnim elementima jedne nacionalne kulture tri književnosti su pored samostalnog individualnog doprinosa odigrale veliku ulogu i u trajno očitovanim i raznovrsnim načinima međusobnog komuniciranja. Međusobni dodiri različitih književnosti, djelovali su i pridonosili razvoju svake pojedine književnosti, ali i književnosti epohe u cijelosti. Pridonosili su stvaralačke segmente i elemente u oblikovanju jedinstvenog književnog života.

Na planu međusobnog prožimanja raznih književnosti u hrvatskom 15. stoljeću pojave se mogu uočavati na dvije razine: s obzirom na vanjske, plošne međusobne odnose među pojedinim književnostima ili sudjelovanja istih autora u različitim književnostima i onoj koja dodire istražuje i uočava na unutaršnjem planu književnog postupka, odnosno književnog strukturiranja samog djela. I jedan i drugi aspekt ima svoju važnost, i jedan i drugi zadiru u bitne slojeve radanja i razvoja književnosti. Prvi plan govori o kvantumu koji su odnosne književnosti pridonijele općem toku, a drugi ima u vidu djelovanje žanrovskog i kvalitativ-

nog bogatstva književnog medija. Poseban aspekt fenomena je u činjenici što su stvaralačke silnice u dodirima i prožimanju raznih hrvatskih književnosti odnosno epohe rezultirale i plodnim klicama za budućnost. Štoviše, međusobne interferencije spomenutih triju književnih putova umnogome će odrediti i hrvatsku književnu maticu u cijelosti.

U pogledu navedenog međuodnosa mogu se uspostaviti relacije u sva tri pravca koje odnosne književnosti omogućavaju: humanističko-srednjovjekovnom, humanističko-renesansnom i srednjovjekovno-renesansnom. Na svim tim relacijama dolazilo je do dodira i međuodnosa u tematskoidejnim i jezičnostilskim razinama kao i s obzirom na oblikovanje stanovitog kulturnog ozračja. Stvaralačke silnice i strukturni elementi komunikacije utkani su u intimne niti rađanja i oblikovanja i idejne orijentacije jedinstvene hrvatske književnosti. Nije jednostavno uočiti sve pojedinosti tih relacija, ne samo zbog toga što je svaka od pojedinih književnosti imala svoj poseban medij i svoje osobite egzistencijalne zahtjeve, nego su se raznolikosti mogle i znale očitovati i unutar jedne od njih, npr. raznolikosti između latiničke i glagoljaške unutar zajedničke srednjovjekovne književnosti.

Zbog zahtjeva u procesu oblikovanja hrvatske književne matice nije teško zaključiti zašto su od spomenutih triju relacija važnije one dvije koje u suodnosu imaju renesansni atribut, dakle: humanističko-renesansna i srednjovjekovno-renesansna. To je nesumnjivo, pa je i u dosadašnjim iako nedovoljnim matično-komparativnim istraživanjima više pažnje posvećivano upravo ovim odnosima. Humanističko-srednjovjekovni odnos, koji je svakako zanimljiv i instruktivan nije onako jasno vidljiv kao oni drugi, a osim toga on je u stanovitom vremenu na svoj način završio, pa se onda svaki sa svoje strane okrenuo prema matici renesansnog znaka. Tijekom cijelog stoljeća i humanistička i srednjovjekovna književnost svaka je na svoj način vodila svoje kanale i utkala svoje niti, vidljive ili nevidljive, približavala svoje sklonosti i poklanjala svoja iskustva onome što će kao definitivni novi matični oblik iskoristiti i značiti renesansna književnost. Zbog toga, a i zbog prigode u koju se ovo izlaganje uključuje, u središtu naše pažnje je humanistički pravac i njegov doprinos u 15. stoljeću i zatim njegov suodnos s drugim, zapravo renesansnim pojavama.

Dva istaknuta procesa, humanističko-renesansni i srednjovjekovno-renesansni mogu se promatrati i odvojeno i zajedno. Možemo tijekom cijelog stoljeća pratiti kamo je vodio put srednjovjekovne književnosti

ostvarivane na već uvelike afirmiranom narodnom jeziku i kako se taj put približavao i uranjao u onaj koji će ovu književnost naslijediti, a možemo isto tako odvojeno pratiti kvalitetu humanističkog puta, pa uočavati što je sve očitovao i u kakvim je sve pravcima djelovao humanistički kulturno književni proces i pokret. Mogu se, međutim, obadva ova odnosa promatrati i kao jedinstveni odnos i jedinstveni proces prožimanja i dodirivanja na svim razinama književnog života i književnog stvaralaštva. U tom aspektu proučavanja imali bismo jedinstvenu problematiku o tome kako se srednjovjekovna književnost zajedno s onom humanističkom utapala u renesansnu književnost odnosno kolik je i kakav je njihov prilog tome procesu.

Prerastanje hrvatske srednjovjekovne književnosti u renesansnu odvijalo se i na plošno-formalnom, jezično-izražajnom planu i na planu tematskom, odnosno idejnom. U tom pogledu odlučnu ulogu odigrala je jedinstvena hrvatska srednjovjekovna književna tradicija i praksa bez obzira na kojemu je pismu i jeziku nastajala i o kojemu se književnom žanru radilo. Značajnu ulogu u stvarnom izrazu odigrao je čakavsko-ikavski jezik i ritmički oblici srednjovjekovne poezije, a to zbog toga što će se prva hrvatska renesansna književnost javljati u stihovima. Pored ritmičkog oblika i jezika u novoj renesansnoj poeziji živjet će i srednjovjekovni ideološki kompleks i koncept očitovan u pobožno-refleksivnoj, odnosno mističnoj poeziji i književnosti općenito. Već uvelike razvijena srednjovjekovna čakavsko-ikavska književnost u panorami rađanja hrvatske renesansne književnosti vidljiva je već u prvoj renesansnoj praksi, dalmatinskih pisaca, a neki od njih, i to oni glavni, Marko Marulić (1450–1521) i Petar Zoranić (1508–o. 1550) tu su ovisnost u svojim poetičkim programima i jasno naglasili. Hrvatska srednjovjekovna čakavsko-ikavska poezija prva je hrvatska književna matica pa će kao takva biti izražajno i idejno vidljiva i u čakavsko-ikavskoj nazočnosti u Dubrovniku. S druge strane vidljiva je velika uloga tzv. »humanističkog klasicizma« od kojega su učili i oni koji će svoje skladanje vršiti na narodnom jeziku, dakle upravo oni koji će hrvatsku književnu maticu učvrstiti i dalje usmjeravati.

Potanjem utvrđenju humanističko-renesansnog prožimanja u hrvatskoj književnosti 15. stoljeća stoje na putu neke vidljive i djelomično ne-savladive poteškoće. One su dvojake naravi: manjkavost podataka (o autorima i djelima) i nedovoljna proučenost onoga što posjedujemo. Ono što znamo ili što s većom ili manjom sigurnošću možemo pretpostavljati

ili zaključivati premalo je da bismo bili zadovoljni, ali sasvim dovoljno da bismo osjetili nazočnost i važnost pojave.

Humanistički prodor u hrvatsku renesansnu književnost odvijao se na svim razinama što ih je humanizam kao pokret imao i manifestirao. Odvijao se taj proces dvojako: posrednim putem humanističkog odgoja i školovanja i neposredno utjecajem književnog stvaranja. Samo pak književno stvaranje utjecalo je na razne načine: različitim tematsko-idejnim sklonostima i opredjeljenjima i isto tako različitim oblicima književnog djela i djelovanja.

S obzirom na tematsko-idejni kompleks svoj temeljni princip okretanja književne problematike ovozemaljskim temama renesansni pjesnici ugledali su upravo u svojih učitelja humanista. U okviru tog principa hrvatski humanisti će izraziti i neke specifične domaće hrvatske preokupacije, kao što je vidljiva povezanost uz vlastitu zemlju, njezinu sudbinu i njezinu književnost. Taj koncept iskazivat će hrvatski humanisti ne samo naglašenim rodoljubljem nego i s obzirom na domaći pejzaž u kojemu pjesnik uživa i u kojemu doživljava svoj bitni egzistencijalni pjesnički princip.

U humanista će prvi renesansni pjesnici pronaći i mnoge oblike svog izražavanja, razne žanrovske forme i pojedinosti u pjesničko-stilskom arsenalu. Već u prvih petrarkista, npr. u Džore Držića naći ćemo na narodni jezik prenesenu i u domaći ugođaj smještenu klasičnu pastoralnu eklogu a isto tako i staru mitološku svadbenu, »pirnu dramu«. I metrički oblik svog kazivanja, stih koji će naslijediti od svojih domaćih srednjovjekovnih versifikatora bogatit će hrvatski petrarkisti obilno retoričkom građom iz antičkih izvora.

Suvremeni pjesnici cijenili su i dostojnim smatrali pjevanje i na latinskom i na narodnom jeziku. Dubrovčanin Ivan Gučetić (1451 – 1502) pisao je latinski, grčki i hrvatski, pa mu je čak fanatični poklonik latinskog jezika Ilija Crijević dodijelio »trostruki vijenac« — lauram triplitem, izričito pri tome napominjući da su Gučetiću i hrvatske pjesme uspjele. Marko Marulić u Splitu svoju »Juditu« posvećuje pjesniku Balistriliću — »obojeja jazika umiću«. U posveti Marulić izlaže i svoj poetički program koji se odlikuje upravo po tome što je utemeljen na međusobnom utjecaju i prožimanju različitih književnih izvora.

S obzirom na daljnji put hrvatske književne matice posebno je zanimljiv i instruktivan humanistički oslon, odnosno humanistička osnova i pretpostavka u prvih dubrovačkih pjesnika na narodnom jeziku. U tom

pogledu u središtu naše pažnje ovom prigodom nalazi se dubrovački pjesničko-humanistički krug iz druge polovice stoljeća i sve ono što se s obzirom na temu i problem o djelovanju toga kruga može doznati i zaključiti.

Kao i u drugim sredinama i u Dubrovniku oskudijevamo podacima: pjesničkim djelima i informacijama o djelima i autorima. Ipak, ono što znamo ukazuje na sigurne pojave i procese fenomena. Na svoj način u tom pogledu dragocjene su informacije iz uvodnog napisa u raspravi Đura Dragišića »De natura caelestium spiritum quos angelos vocamus« (napisana 1496. u Dubrovniku, tiskana u Firenzi 1499). U svom uvodu Dragišić priča o sastancima i raspravama dubrovačkih humanista, a za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku u zadnjem deceniju stoljeća. Dragišić je došao u Dubrovnik i tu naišao na humaniste kojima se kao osobito spreman i već afirmirani humanistički znanstvenik stavio na čelo. U Dubrovniku je Dragišić držao predavanja, objašnjavao probleme i rukovodio raspravama. Na sastanke su od poznatih dolazili i u raspravama sudjelovali Ivan Gučetić, Lovro Ranjina, Ilija Crijević, Karlo Pucić, Jakov Bunić i Džore Držić.

Može se primijetiti da Dragišić posebnu pažnju posvećuje Džori Držiću. Prvog hrvatskog petrarkista Dragišić spominje dva puta: jednom ga navodi kao osobu koja mu je posebno draga, a drugi put ga spominje zajedno s drugima. Oba puta, međutim, uz Držića, i samo uz Držića, Dragišić navodi i neke osobite atribute, pri čemu posebno upada u oči zamjenica »meus« — moj. Dragišić piše: Aderat quoque Georgeus meus Darsichi et mente atque aspectu decorus«. (Bio je prisutan također moj Džore Držić pameću i izgledom krasan.) Na drugom mjestu u istom uvodu Dragišić kaže kako je zajedno s Pucićem, Bunićem, Crijevićem i drugima bio i »suptilni i marljivi Džore moj vjerni učenik« (necnon et subtilis Georgeus meus assiduus discipulus. V. Zdravko Šundrica: Đuro Dragišić i Dubrovnik. (DUBROVNIK XXV, 4/1982.)

S obzirom na ulogu koju će upravo Džore Držić odigrati u hrvatskoj renesansnoj književnosti Dragišićeva informacija o sudjelovanju prvog hrvatskog petrarkista u dubrovačkom humanističkom krugu od prvorazrednog je značenja. Očito je da Držić nije bio pasivni slušalac, u raspravama je očitovao suptilnost, bio je, dakle, temeljito obrazovan (znamo da je posjedovao i vlastitu kućnu biblioteku). U dubrovačkom humanističkom krugu Džore Držić se isticao pa je izazvao pažnju i u velikog teologa i filozofa Đure Dragišića. Ne možemo ne primijetiti i ne spomenuti i

Dragišićevu tvrdnju kako mu je Džore Držić osobito drag, ne možemo također ne uočiti i Dragišićevu napomenu kako je Džore Držić bio i vanjstinom lijep čovjek (aspectu decorus), što je također estetici sklonom humanizmu bilo važno.

Treba pomišljati da je upravo taj suptilni duh u Džore Držića koji se isticao u raspravama o humanističkim temama došao do izraza i pri oblikovanju petrarkističkih pjesama na narodnom jeziku. Upravo u tom duhu treba tražiti izvore glavnih atributa koje su književni historičari i kritičari uočili u Držićevoj poeziji: diskretnost, spiritualnost, konvencionalna retorika (Mihovil Kombol). Na primjeru Džore Držića jasno se objašnjava ono što je ugledni historičar mislio kad je naglašavao funkciju i ulogu koju je na oblikovanje petrarkizma imao »humanistički klasicizam«. Džore Držić se kretao među humanistima, ali je svoj profinjeni humanistički duh iskazivao u petrarkističkoj maniri na narodnom jeziku. Što je pri tome bilo odlučno, ne znamo. Zašto kao Držić nisu postupili njegovi vršnjaci Karlo Pucić (1461 – 1520) i Jakov Bunić (1469 – 1534) isto tako ne znamo, kao što ne znamo zašto se na humanističkim sastancima u Dubrovniku krajem 15. st. ne spominje Šiško Menčetić. Menčetića Dragišić ne spominje u humanističkom krugu, ali mu pjesme nisu bez humanističkih reminiscencija.

Na kraju treba reći da fenomeni koje smo kao bitne stvaralačke konstituente uočili u 15. stoljeću neće u tom stoljeću i završiti. I u slijedećim stoljećima kad renesansna književnost na narodnom jeziku odnese definitivnu pobjedu trajat će i dalje hrvatska književnost na latinskom jeziku, trajat će i srednjovjekovna crkveno-didaktička književnost na glagoljici i bosančici i latinici. Srednjovjekovni zbornici u sjevernoj Hrvatskoj čak će se više množiti u 16. i 17. stoljeću nego prije. Tako će refleksi hrvatskog literarnog trolista onako moćno nazočnog u 15. stoljeću trajati i dalje, samo što će unaprijed renesansna književnost na narodnom jeziku davati osnovni ton i predstavljati glavni smjer hrvatske književne matice. Zapravo, jedinstvo i asimilacija triju književnosti trajno praćene slojevima usmene narodne inspiracije do čega je došlo u 15. stoljeću postat će fundamentalne strukturne kategorije hrvatske književnosti u cijelosti. Uz temeljne pravac izražen procesom od renesanse prema baroku-rokokou do prosvjetiteljstva i romantizma trajno će biti nazočni i aktualne kvalitete rođene na srednjovjekovnim ili na humanističko-latinskim poticajima i izvorima.